

Carl Claubergs metode for sterilisering uten operasjon

En forskningsetisk reise: fra en ny etikk for leger og sykepleiere via kliniske forsøk i Auschwitz til rettergang i Schleswig

Knut W. Ruyter

Professor, vitenskapsombud, Universitetet i Oslo, k.w.ruyter@admin.uio.no

Abstract

The methods of Carl Clauberg for sterilization of women without surgery: A research ethics journey: from a new ethic for doctors and nurses via clinical research in Auschwitz to lawsuit in Schleswig

During a recent visit to Auschwitz I was surprised to learn how little I knew about the clinical research done by professor Carl Clauberg and how scarce the references are in the education of health professionals and in the field of research ethics. Clauberg's research aimed at developing the most effective «methods and means» to make women permanently sterile. The method was to be the preferred procedure for mass sterilization of all women of inferior value, be they Jewish or Slavic or regarded as degenerate. The encounter with block 10 in Auschwitz was the start of a research ethics journey through archives in Auschwitz and Schleswig to see if there were any explanations to the evildoing of doctors and nurses and to the difficulties of prosecuting evil – it was also a reminder about how easy we can be influenced by external forces and what it takes to withstand them.

Nøkkelord/keywords

Forskningsetikk, sterilisering, research ethics, sterilization

Vitenskapelig essay

<https://doi.org/10.7557/14.5477>

© Forfattere(n). Denne artikkelen er lisensiert under en [Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) lisens.

For to år siden deltok jeg på den første internasjonale konferansen i Krakow om medisinsk forskning bak piggråd (Ciesielska, Gajewski & Chelouche, 2018). En dag var satt av til et besøk i konsentrasjonsleiren Auschwitz-Birkenau, hvor jeg aldri tidligere hadde vært, men som hadde prentet seg inn i min bevissthet fra jeg leste Simon Wiesenthal (1967, 1969) og Herman Sachnowitz (1976). Nå skulle jeg få se stedet, også lokaler som vanligvis ikke er åpne for publikum. Ett av dem var blokk nr. 10.

Figur 1. Inngangen til blokk 10, tatt etter frigjøringen av Auschwitz, 1945. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

Det åpnet døren til Carl Claubergs steriliseringsforsøk. Stedet står slik det ble forlatt etter frigjøringen, ribbet for alt innhold, men de nakne rommene talte sitt eget uhyggelige språk. Selv var jeg overrasket over hvor lite jeg visste om denne forskningen, til tross for at jeg har befattet meg med forskningsetikk over lang tid, med de forskningsetiske komiteer og i undervisning, og ikke sjelden med utgangspunkt i eksempler på uetisk forskning som har bidratt til å forme innholdet i dagens forskningsetikk. Det ble starten på en forskningsetisk reise som førte meg til et arkiv i Schleswig hvor straffesaken mot Clauberg fra 1955 oppbevares (Landesarchiv Schleswig-Holstein).¹ Tilfellet Clauberg belyser noen relevante spørsmål også for i dag: Finnes det noen måter å forklare misbruket (og ondskapen) på? Har kunnskap og innsikt i uetisk forskning noen betydning og relevans for utdanning av helseforskere og medlemmer av forskningsetiske komiteer i dag?

---

¹ Alt historisk materiale i denne artikkelen, brev, forhør, tiltalebeslutning, sakkyndige uttalelser, rapporter, vitneutsagn, er hentet fra dette arkivet. Hvor materialet befinner seg i arkivet, er angitt i litteraturlisten.

Hvorfor er det så vanskelig å få stilt noen rettslig ansvarlig for hva de har gjort? Om ikke annet kan tilfellet Clauberg minne oss om at forskningsetikken er en relativt skjør størrelse. Paragrafer og medfølelse kan tilsidesettes under gitte omstendigheter. Selv godt installerte moralske kompass kan påvirkes og anviser en annen retning.

Heimkehr og arrestasjon

I 1955 var Carl Clauberg (f. 1898) en del av fangeutvekslingen mellom Sovietunionen og Tyskland. Nesten 10000 tyske krigsfanger vendte hjem. Clauberg hadde forberedt seg på denne muligheten gjennom ti års fangenskap og gledet seg til å presentere sine enestående patenterbare oppfinnelser og få den vitenskapelige anerkjennelse han mente å fortjene. Han gikk straks i gang med å gjøre arbeidet kjent, etablerte en gynekologisk praksis, skrev til kolleger, tilbød sin enestående kompetanse, lot seg intervju av mediene, uten, ser det ut til, en eneste tanke om hva han hadde gjort kunne være kritikkverdig eller galt. Han ble imidlertid gjenkjent av en av kvinnene som overlevde Auschwitz. Det jødiske rådet tok affære og anmeldte ham for forbrytelser mot menneskeheten.

Figur 2. Professor Carl Clauberg, portrett, ca 1942. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein 352.3/16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

Clauberg ble varetekstfengslet, dypt krenket over skitne og løgnaktige beskyldninger fra jøder og kommunister. En reporter spurte ham om han hadde noen unnskyldninger å komme med til de kvinnene han hadde misbrukt. Nei, det hadde han ikke: de burde egentlig være ham evig takknemlig fordi han egenhendig hadde reddet dem fra forbrenningen. I brevskrivning forsikret han venner og bekjente at han ikke var noen menneskeplager (*Menschenschender*) eller noen dårlig lege (*Unarzt*). Snarere tvert om: når ingen gynekologer ville behandle jødiske eller polske kvinner, gjorde han det av godhet, med fare for sitt eget omdømme, og disse kvinnene viste ham en slik takknemlighet at han ble forlegen.

Forhørene

Clauberg ble forhørt i ukevis. Etter initiell motstand så han imidlertid forhørene som en mulighet til å få frem sannheten og bli rehabilitert, som en vitenskapsmann av verdensry. Rettsreferater blir kommentert, rettet og godkjent. Forhørene er særlig interessante av to grunner. Han gir detaljerte opplysninger om den forskningen han faktisk gjorde (og som aldri ble publisert) og som ble utført under strengt hemmelighold, med detaljerte tegninger, kjemiske oppskrifter og fremgangsmåter for å etablere en effektiv, «blodløs» og smertefri metode for permanent sterilisering og som nå bør implementeres i internasjonal befolkningspolitikk. Like interessant er det etiske forsvaret for eksperimentene. Ingen må tro at han gjorde noen av dem vondt på noen måte. Hva han opprettet i Auschwitz, etter å ha sett forholdene i Birkenau, var et livredningsinstitutt. Kvinnene som ble utvalgt ble reddet fra gasskammeret. All forskning ble gjort i samforståelse med dem (*Einverständnis*). Behandlingen var meget skånsom (*schonend*) og så godt som smertefri. Den eneste skade han kunne ha påført dem var å gjøre dem sterile, men det måtte egentlig anses som en fordel, da de slapp å få flere barn. Clauberg avviste enhver befatning med mord. Han kritiserte stråleforskningen til bl.a. SS-Sturmbahnführer Dr. Horst Schumann (1906-1983) for å gjøre ubotelig skade og medføre død, men hans virksomhet måtte ikke på noen måte forveksles med den slags. Drømmen hadde jo vært å kunne sterilisere kvinner og menn ved å la dem gå gjennom en x-ray portal uten at de merket at de ble sterilisert.

Påvirkning og initiativ

Clauberg ble utdannet som lege ved universitetet i Kiel og spesialiserte seg innen gynekologi og disputerte på en avhandling om de kvinnelige seksuallhormoner. I de følgende årene arbeidet han ved flere kvinneklinikker, forsket og publiserte om hormoner (Clauberg, 1931). Han utviklet en progesteron-test, og i nært samarbeid med Schering-Kahlbaum AG, bidro til utvikling av produkter som progynon og proluton. Han søkte utallige professorater men nådde aldri opp, etter sigende på grunn av sin vanskelige personlighet. Vendepunktet kom etter at han ble medlem av NSDAP og SA i 1932. Han ble utnevnt til «ekstraordinær» professor ved universitetsklinikken i Königsberg. Det er liten tvil om at han ble sterkt påvirket av betydningen av rasehygiene (eugenikk), som svært mange andre leger og sykepleiere, nedfelt i lovgivning, profesjonsutdanning, edsavleggelse og praksis. Det skulle skapes nye leger (*der Erbarzt*) og sykepleiere (*die Wohlfahrtspflegerin*) basert på en ny form for medisinsk og helsefaglig etikk som skulle legge større vekt på fellesskapet enn individet. I dette ble det viktig å overvinne infertilitet hos noen av mer verdi og forhindre fertilitet hos andre med mindre eller ingen verdi, gjennomført i omfattende tvangssteriliserings- og eutanasi-program (Bok, 1986; Hohendorf, Rotzoll, Richter, Eckart & Mundt, 2002). Hundretusener ble tvangssterilisert, titusener avlivet, med leger og sykepleiere som aktive utøvere. I denne sammenhengen så Carl Clauberg muligheter til å bidra til å utvikle særegne

«metoder og midler» for de mindre verdige med et tosidig siktemål: forhindre fertilitet og opprettholde arbeidskraft, først gjennom temporær sterilitet (Clauberg, 1935) og deretter til permanent sterilisering uten kirurgisk inngrep transcervikalt. Til tross for sine høye ambisjoner ble resultatene fra denne forskningen aldri publisert. I avhør fremstilte han sin eminente forskningsmetode som enestående (*einmalig*), men den bygget utvilsomt på metoder som var i bruk for å gjøre undersøkelser og inngrep så lite invasive men effektive som mulig, f.eks. intrauterin kauterisering eller sammenklemming for å okkludere tubene (Mikulicz-Radecki, 1933). Det nye var imidlertid å benytte en kjemisk substans (formaldehyd) for å tette egglederne. Clauberg henvendte seg allerede i 1935 til helseminister Dr. Hans Conrad Reiter (1881-1969) med planer for et forskningsinstitutt for reproduktiv biologi «som kan løse alle spesifikke spørsmål» (om rasehygiene), men ble møtt med en kald skulder. Han får imidlertid hjelp av en bekjent, SS-Gruppenführer Max Schneller (1886-1948), som gjør hans arbeider og planer kjent for SS-Reichsführer Heinrich Himmler (1900-1945) (Auschwitz Birkenau State Museum). Himmler og ledende SS-leger ble begeistret for Claubergs forslag og ga grønt lys for å utprøve metoden blant lett tilgjengelige kvinner i Auschwitz.

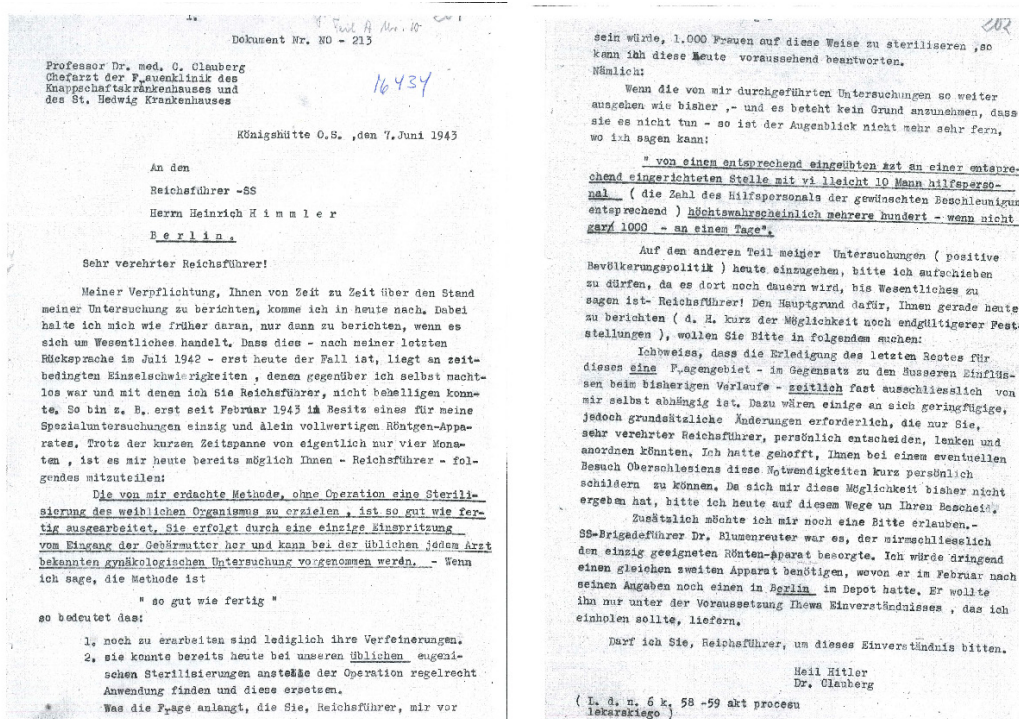
Figur 3. Inngangen til leiren i Auschwitz, tatt etter frigjøringen av Auschwitz, 1945. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

De så for seg muligheter til å utvide massesterilisering til alle kvinner av mindre verdi, særlig jødiske kvinner (i den grad det fortsatt finnes noen, som en bemerket) og alle av slavisk herkomst. Som SS-Oberführer Viktor Brack (1904-1948)

sammenfattet forslaget: det gir muligheter for å utnytte arbeidskraften uten at de formerer seg som pesten i middelalderen.

Under avhør ble Clauberg konfronterert med en rapport han selv hadde sendt til Himmler 7. juni 1943.

Metoden er nå så godt som ferdig utprøvd. ... til Deres spørsmål om antall, kan jeg forsikre Dem om at hundrevis, hvis ikke 1000, kvinner kan steriliseres per dag ...

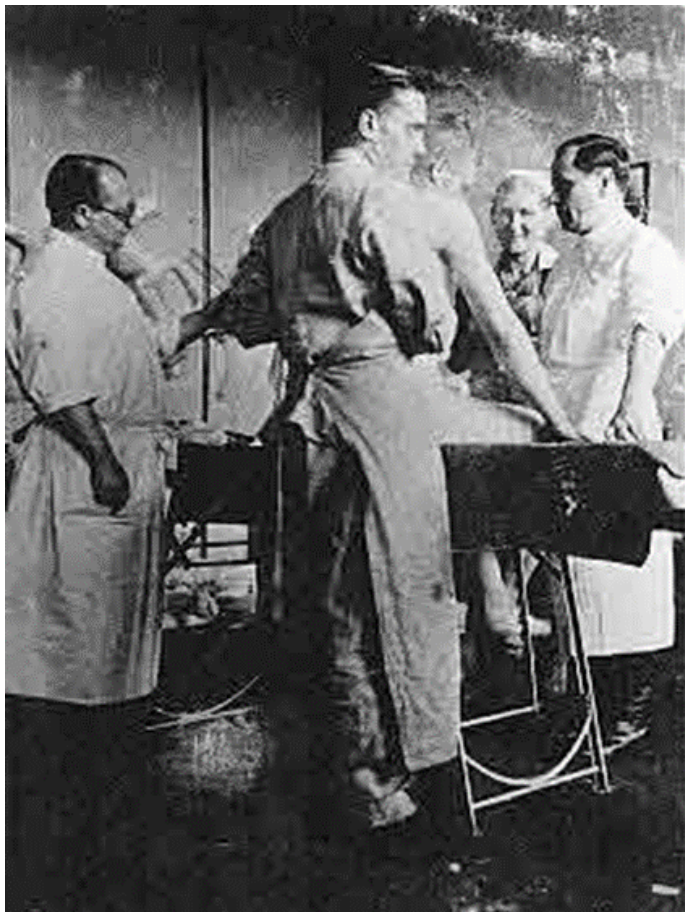

Figur 4. Rapport fra Clauberg til Himmler den 7. juni 1943, hvor han redegjør for sin enestående steriliseringsmetode hvor han selv kan utføre opp til 1000 steriliseringer per dag, med et øvet team, men metoden er såpass enkel at enhver lege kan benytte den i det øvrige eugeniske steriliseringsprogrammet. Faksimile: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 3542.3 Nr. 16434.

Clauberg kunne ikke vedkjenne seg å ha skrevet det. Noen andre måtte ha gjort det i hans navn. Hvis han skulle ha skrevet det, kunne han ikke skjønne annet enn at han hadde gjort det for å tekkes Himmler (*Lockspeise*). Estimater var bare tull og hadde ingen rot i virkeligheten. Hans eneste hensikt var å hjelpe noen få kvinner som ikke lenger ønsket å få barn. Massesterilisering hadde han knapt hørt tale om.

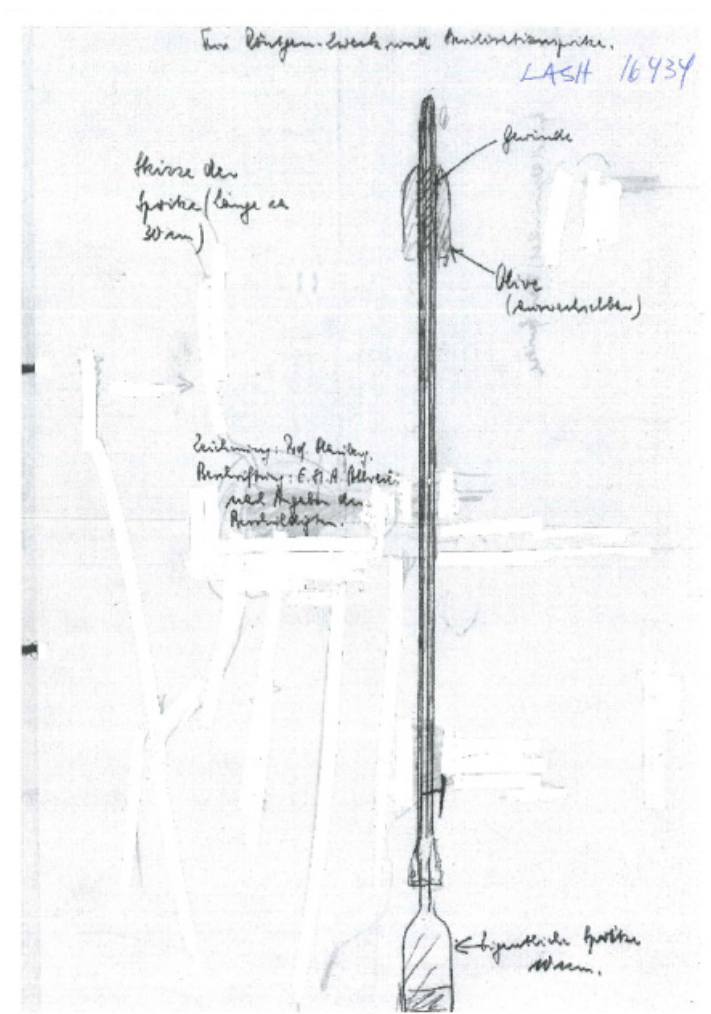
Steriliseringsforsøkene

I 1942 var Clauberg klar, med en «fix und fertig» substans, utviklet ved hjelp av Schering-Kahlbaum AG. Bevarte fangelister viser at kvinner ble avgitt til forskningsformål (*Häftlinge für Versuchszwecke*) og stilt til Claubergs disposisjon.

Figur 5. Clauberg, t.v., ved operasjonsbord sammen med Dr. Horst Schumann (med ryggen til), antakelig 1943. Foto: Jewish Virtual Library

Sterilisering ble foretatt på følgende måte. Før og etter selve steriliseringen ble kvinnene tilført kontrastvæske og undersøkt med røntgen. Samme type sprøyte ble benyttet til å fylle livmorhalsen med den kjemiske substansen. «Behandlingen» ble gjentatt inntil røntgen viste fullstendig okklusjon.

Figur 6. Claubergs tegning av sprøyten (ca 30 cm lang) som ble benyttet for å sterilisere kvinnene. Vedlagt forklaring fra forhør den 19. desember 1955. Faksimile: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16434.

I dag vet vi ikke helt sikkert hva den tyktflytende, melkehvite, væsken inneholdt. I avhør fremla han imidlertid et problemnotat over sin forskning som delvis avdekket sammensetningen av substansen (formalin 10%, neorönthium som transportmiddel, et løsningsmiddel og to korreksjonsmidler «hier bei mir»).

11.) "Eine erstmalige Methode der operationslosen Unfruchtbarmachung (Sterilisierung) bei der Frau".

Wirksame Substanz: Formalinlösung in ganz bestimmt festliegendem %-Gehalt zwischen 5 und 10.

X "Träger-Mittel" } : Neorönthium.
oder
"Mittler" }
Lösungsmittel : }
Korrigenz I : } Hier bei mir!
Korrigenz II : }

(Patent-Anmeldung: "Mittel + Methode").

12.) "Die 'leuchtenden' oder 'strahlenden' weiblichen Fortpflanzungsorgane".

X a.) Uterosalpingographie ohne Röntgen-Durchleuchtung.
b.) "Leuchtendes" CC1". (Nach Rücksprache mit Fach-Industrie zum Patent anmelden !!).

Die schriftliche Ausarbeitung aller Probleme und Entdeckungen (bzw. Erfindungen) und ihrer durch mich stattgehabten Ausarbeitungs-Wege liegt hier in nur für mich leserlicher Individual-Schrift vor bei mir. Eine Abschrift des Vorstehenden, sowie ein Entzifferungs-Schlüssel dazu, ist von mir vorher versiegelt - meinem Verteidiger zur notariell urkundlichen Aufbewahrung übergeben worden. Der Entzifferungs-Schlüssel ist von mir persönlich mit versiegelt, und zwar ohne Einsicht eines Verteidigers geschweige denn sonst irgendjemanden.

u.s. Clauberg

Figur 7. Utdrag fra Claubergs egen redegjørelse for sine forskningsresultater, her sammensetningen av den substans han benyttet for sin enestående metode, avgitt under forutsetning av hemmelighold for å søke patent. Faksimile: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt 352.3 Nr. 16447.

En postforsendelse fra Schering-Kahlbaum AG til Claubergs kliniske forsøk i Auschwitz viser at prøvene inneholdt formalin 12,0, vann 60,0, frudin 4,0 og uroselektan 25,0, med valgmulighet for å tilsette novocain 2,0. Frudin (skrivefeil for fructin?) kan være Dr. Oetkers honningerstatning (Arends, 1906). Uroselektan var en jodbasert sesamolje (jodipin), begge benyttet for å oppnå en konsistens som var tyktflytende og klebrig, for å forhindre at væsken rant ut. I en stillingtaken til produktet, måtte Scherings medisinske rådgiver, professor i farmakologi, Karl Junkmann (f. 1897), medgi at «bruk av formaldehyd vil forårsake alvorlig nekrotisk ødeleggelse».

Faglig sett er det liten tvil om at metoden var uforsvarlig, også den gang, ikke minst på grunn av den omfattende smerte og ødeleggelse som etsingen ville medføre. Det var imidlertid så godt som umulig å få en eneste legespesialist i gynekologi til å komme med en sakkyndig uttalelse. De unnskyldte seg med tidspress og et ømtålig sinn (!). Professor Heinrich Martius (1885-1965) (Göttingen) gikk til slutt motstrebende med på å vitne i rettssaken. Han hadde vært en av Hitlers svorne vitenskapsmenn og var med å opprette den tyske foreningen for konstitusjonsforskning, en eufemistisk betegnelse for forskning innen rasebiologi og humangenetik.

Figur 8. Overlevende kvinne fra blokk 10, tatt etter frigjøringen av Auschwitz, 1945. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

Kvinnene

På grunnlag av fangelister og vitner har man beregnet at omtrent 900 kvinner ble gjenstand for Claubergs forsøk (Lang, 2011; Weinberger, 2007). De var alle jøder, med antatt god helse i 20-årene og som fortrinnsvis hadde minst ett barn ved seleksjonen (bevist fertilitet, mens barna ble «bortvalgt»). Til rettssaken innhentet man vitneutsagn fra 61 overlevende kvinner. Det er vond lesning, også om de fysiske og psykiske

ettervirkningene. I tillegg kom vitneutsagn fra fangeleger og fangesykepleiere som var tvunget til å assistere Clauberg. For kvinnene var det nok så som så med frivilligheten. De som nektet, ble utskrevet til gasskammeret. Ingen visste hva de ble tvunget til å være med på, noen trodde det var inseminasjonsforsøk. «Undersøkelsene» var brutale, fastbundet på en operasjonsbenk, opplevd som overgrep. Claubergs sjefsassistent, fangesykepleieren Sylvia Friedmann, var håndtlangeren som holdt kvinnene fast og som også utførte innsprøytinger i Claubergs fravær (jf. Benedict & Razmus, 2014: 91). Som følge av formalinens sterkt etsende egenskaper, fikk alle ulidelige smerter i underlivet, kvalme, blødninger, utflod, hevelser.

Figur 9. Carl Clauberg på tur med barna i sin sportsbil, 1944. Mange av de overlevende bemerket at Clauberg kom kjørende i sin sportsbil til blokk 10 i Auschwitz. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

For de som ikke døde av betennelser og komplikasjoner, tok det ukevis å komme seg. Ingen kan huske at det var noen som helst oppfølging fra Claubergs side eller fra den fryktede sjefssykepleieren. Når kvinnene var ferdig «behandlet», var de ikke lenger brukbare (*tauglich*) til noe og ble utskrevet, modne (*reif*) for gasskammeret, som Clauberg hadde for vane å si, i henhold til fangelegen Rywka Najhaus. Noen ble imidlertid også overført til andre forskningsenheter og ble forbrukt der

ved fjerning av livmor, kastrering med røntgen eller kreftforskning. Vitneutsagn om hvordan greske jødiske piker ble mishandlet i den type forskning er hjerteskjærende rå. Noen ble overført til arbeidsleir eller til bordell, hvis de forble arbeidsdyktige eller var tilstrekkelig attraktive.

Figur 10. Overlevende kvinne fra blokk 10, tatt etter frigjøringen av Auschwitz, 1945. Foto: Landesarchiv Schleswig-Holstein Abt. 352.3 Nr. 16466. Tillatelse til kopiering/gjenbruk må innhentes fra arkivet.

Ondskap eier ingen skam

Dette er ondskap satt i system. Hvordan det er mulig, finnes det antakelig ikke ett bestemt svar på, men visse psykologiske mekanismer blir ofte fremhevet som en forutsetning for å kunne forsvare egen delaktighet og atferd, som rasjonalisering, splitting, kompartmentalisering, lydighet og selvbedrag, sosialisert desensitisering, mm (f.eks. Lifton, 1986; Grodin, 2002; Miller, 2020). Filosofer som Arne Johan Vetlesen som har viet sitt liv til å forstå (kollektiv) ondskap (fra Auschwitz via Bosnia til Myanmar) (Vetlesen,

2003) synes å mene at ingen er født onde, men alle (!) kan bli det under bestemte (politiske og ideologiske) omstendigheter og betingelser (Vetlesen, 2005).

Å gjøre andre ondt forutsetter og støttes av sterke påvirkere og iver etter å tilfredsstille makten – ofte for egen vinning – og ofte gjort på smarte og profesjonelle måter, usynlig for omverdenen – og likevel totalt ødeleggende for de som blir utsett gjennom underkastelse, ydmykelse, vold og mishandling – legitimert med et høyere mål i sikte.

Dette passer ganske godt for Clauberg også. Likevel synes jeg det mest påfallende trekk, i alle avhørene av ham, er mangelen på skam, selve grunnlaget for å kunne erkjenne skyld og føle anger. Når skammen ikke finnes, synes det ikke å være noen sperrer igjen for ondskap, for skamløse praksiser. Dette er også Hanna Arendts analyse, ikke bare mangelfull evne til å tenke, men også manglende samvittighet og skam (1978). Det synes å være en gjennomgående mangel blant de få som ble stilt til rette for sine ugjerninger, leger som sykepleiere. De angret ingenting.

Figur 11. Professor dr. med. Carl Clauberg, ca 1942. Foto: Jewish Virtual Library

Rettsoppgjørets ubehag og nølen

Det var med mye motstand at aktoratet bestemte seg for å innlede undersøkelser og utarbeide påtale. Statsadvokat Rosga lot det skinne igjennom at man så seg nødt til å gjøre det for å opprettholde internasjonal anseelse i en kontekst hvor et generalamnesti for alle hjemvendte var det mest fristende.

Men først måtte det avklares om arrestanten var tilregnelig. I politiavhør hadde Clauberg fremstått som obsternasig, grandios og forstyrret. Ondskap synes også, i

hvert fall for omverdenen, lettere å forstå og håndtere hvis den kan anses som patologisk. Clauberg ble underlagt psykiatrisk vurdering – og ble funnet tilregnelig, om enn med en lite flatterende attest:

... en dypt abnorm personlighet med et konglomerat av intellektuell stormannsgalskap, alvorlige personlighetsforstyrrelser og organiske anomalier. Den høye selvaktelse er forårsaket av et irrasjonelt, inkonsistent og destruktivt vesen hvis hyppige sinneutbrudd gjør ham asosial og farlig.

Påtalen blir etter hvert nokså puslete, frikoblet fra ondskap satt i system og en høyere rettsorden. Anklagen dreide seg om grov legemsfornærmelse, med døden til følge i minst fire tilfeller. Det ble ikke gitt noe generalamnesti (Eichsmüller, 2012), men man bestemte seg kun for å rettsforfølge krigsforbrytere hvor man kunne bevise delaktighet i mord. Alle andre saker skulle komme under foreldelsesfristen på ti år. I løpet av forberedelsene til rettssaken ble aktoratet stadig mer nølende til om de hadde en tilstrekkelig god sak mot Clauberg. Det var vanskelig å føre bevis for hans delaktighet i mord, og det ble anført at vitneutsagnene kunne være overdrevne og upålitelige, kanskje drevet av interesser for å oppnå kompensasjon osv.

Justisministeren var ikke fornøyd med påtalen, særlig på grunn av mangelfull dokumentasjon for mordanklagene. Det ble også påpekt at påtalen inneholdt en

rekke skjemmende ortografiske feil som måtte rettes opp før det kunne reises tiltale for domstolen. Det er alltid betryggende å få satt ting i riktig perspektiv.

Carl Clauberg hjalp dem ut av knipen. Han døde den 9. august 1957 av hjertesvikt etter nesten to år i varetekt. Noen få uker tidligere anklaget han justisministeren for justismord og søkte klekkelig erstatning for den enorme skaden han selv og det tyske folket ble påført for at de «metoder og midler» han hadde utviklet (etter årelang tenkning og hardt vitenskapelig arbeid) ikke ville komme folket til gunst.

Paragrafer og følelser: noe å lære?

I avhør forklarte Carl Clauberg at han ikke kjente til noen paragrafer som regulerte forskning, og hvis de fantes, var formålet med hans forskning av så stor viktighet at de måtte regnes som irrelevante papirbestemmelser. På spørsmål om følelser for sine forsøkssubjekter svarte han at han ikke hadde noen. Følelser var uttrykk for svakhet som kunne underminere den sterkes berettigete målsetninger. Ved dette har vel Clauberg demonstrert at paragrafer og følelser kan tilsidesettes hvis omstendighetene tillater det. Tyskland hadde en meget solid utdanning (også i etikk) for leger og sykepleiere og reguleringer for forskning (1931), men politiske og ideologiske omstendigheter endret lover, utdanning, profesjonsetikk, rolleforståelse, og interessant nok, ofte med leger og sykepleiere som ivrige initiativtakere, pådrivere og utførere for rasehygieniske formål for å fremme et sunt folk. Clauberg var bare en av svært mange, og heller ikke den verste. Anatomiprofessor Johann Paul Kremer (1883-1965) drev også «forskning» i Auschwitz. Han «reserverte» fanger for drap for å fremskaffe «ferskt specimen» til sin totalt unyttige forskning om virkningene av sult. Blant de identifiserte var Frank Sachnowitz fra Larvik (Lang, 2004).

Under slike omstendigheter falt sperrene mot ondskap som korthus. I ettertid, under nye omstendigheter, ble det særdeles vanskelig å innrømme egen delaktighet i ondskap, selv om de aller fleste helsearbeidere ikke ble stilt til ansvar for noe og gjenopptok sitt arbeid på «gamlemåten», uten eksesser av noe slag. For all utdanning av helsepersonell – og forskere i feltet - er kanskje den aller viktigste læringen at man må være seg bevisst at leilighet ikke bare gjør tyver, men også kan gjøre ond.

Steriliseringslover ble etter hvert opphevet, reguleringer for forskning kom på plass igjen, med sterk beskyttelse av den enkelte, forsterket med uavhengige forskningsetiske komiteer, selv dyder fikk sin gjenkomst i utdanningene. Under vanlige omstendigheter er det grunn til å feste lit til at dette er tilstrekkelig for forsvarlig behandling og god forskning. Det blir også lagt større vekt på egnethet ved opptak til studier i medisin og helsefag og på etikk og dannelse, samt kritisk tenkning til påvirkning fra dominerende tenkning innen politikk og vitenskap, med fare for underkastelse, disiplinering og sortering gjennom skamløse praksiser i løpet av utdanningen og i praksis (f.eks. Martinsen 2000, Martinsen og Eriksson 2009,

Ruyter og Vetlesen 2001). Hvorvidt Clauberg ville ha blitt kjent uegnet, vet vi ikke, men karaktervitnemål, i ettertid, fra familie, venner, kolleger og fangekamerater (som bare omtalte ham som giftdvergen), bevitner at han burde ha blitt. Egnethet dreier seg om ønskete moralske egenskaper hos dem som skal hjelpe andre. Det er imidlertid ikke enkelt å bestemme hvilke de er, hvordan de kan testes og hva som skal til for å avgjøre uskikkethet.

Det synes også å være bred enighet om at kunnskap om medisinen og sykepleiens tjeneste for ondskapen (Nortvedt, 2019) bør være grunnleggende kunnskap for bevisstgjøring og opplæring. Det omhandler ikke bare betydningen av følelser (empati, samvittighet, skam) for god praksis, men også en kritisk innstilling til utøvelse av den makt som utøves i samfunn og forskning. Hvis paragrafene skulle falle, under omstendigheter vi vanskelig kan se for oss i dag, er det å håpe at et indre moralske kompass er siste skanse for å kunne motstå politisk og ideologisk påvirkning og press. Min og andres erfaring fra undervisning viser imidlertid at forhistorien ofte oppleves som irrelevant og at følelser som empati blir en trussel mot profesjonalitet (Nortvedt, 2019) og forskningsbasert kunnskap. I tillegg er vel kompassets innretning – selv hvis det blir installert riktig - like skjør som paragrafer. Utallige magnetiske krefter og omstendigheter kan påvirke retningen. Clauberg kunne utvilsomt ha sagt: mitt moralske kompass feiler det ingenting!

Litteratur

- Arends, G. (1906). *Spezialitäten und Geheimmittel*. (6.utg.) Berlin: Springer-Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-41051-6>
- Arendt, H. (1978). *The Life of the Mind. Thinking and Willing*. London: Seckers & Warburg.
- Auschwitz Birkenau State Museum. Rózine dok.dot. Clauberga. 3 mapper.
- Benedict, S. & Razmus, C. (2014). Nurses and Human Subjects Research during the Third Reich and Now. I S. Rubinfeld & S. Benedict (Red.) *Human Subjects Research after the Holocaust* (s. 87-98). Bern: Springer International Publishing Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-319-05702-6_7
- Bok, G. (1986). *Zwangssterilisation in Nationalsozialismus. Studien zur Rassenpolitik*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Ciesielska, M., Gajewski, P. & Chelouche, T. (Red.) (2018). *Medical Review Auschwitz: Medicine Behind Barbed Wire. Conference Proceedings 2018*. Kraków: Medycyna Praktyczna Polski Instytut & Evidence Based Medicine.
- Clauberg, C. (1931). Zur exakten Testierung des spezifischen Hormons des Corpus Luteum. *Klinische Wochenschrift* 10:1949-52. <https://doi.org/10.1007/BF01756110>
- Clauberg, C. (1935). Experimentelle Untersuchungen zur hormonalen temporären Sterilisierung und zur Behebung hormonal bedingter Stérilitet. *Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie* 112: 4-32.
- Eichsmüller, A. (2012). *Keine Generalamnestie. Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen in den frühen Bundesrepublik*. München: Oldenburg Verlag. <https://doi.org/10.1524/9783486717396>
- Grodin, M. (2002). Mad, Bad, or Evil: How Physician Healers Turn to Torture and Murder. I S. Rubinfeld (Red.) *Medicine After the Holocaust* (s. 49-68). New York: Pallgrave. https://doi.org/10.1057/9780230102293_6
- Hohendorf, G., Rotzoll, M., Richter, P., Eckart, W. & Mundt, C. (2002). Die Opfer der nationalsozialistischen «Euthanasie-Aktion T4». Erste Ergebnisse eines Projektes zur Erschliessung von Krankenakten getötetes Patienten im Bundesarchiv Berlin. *Nervenarzt* 73:1065-1074. <https://doi.org/10.1007/s00115-002-1420-2>
- Landesarchiv Schleswig-Holstein. Abt.352.3 Landgerichte Staatsanwaltschaften. Clauberg, Carl, Dr. Nr. 16433-16469. Abt. 627 Kriminalpolizei. Ermittlungsverfahren gegen Prof. Dr. Clauberg. Abt. 761 Sozialministerium. Berufsrechtliche Untersuchung gegen Prof. Dr. Carl Clauberg. Nr. 9570. Abt. 786. Justizministerium. Berichtsakte über Ermittlungsverfahren. Nr. 2544.
- Lang, H.J. (2004). *Die Namen der Nummern. Wie er gelang die 86 Opfern eines NS-Verbrechen zu identifizieren*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Lang, H.J. (2011). *Die Frauen von Block 10. Medizinische Versuche in Auschwitz*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Lifton, R.J. (1986). *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Books.

- Martinsen, K. (2000). *Øyet og kallet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Martinsen, K., Eriksson, K. (2009). *Å se og å innse. Om ulike former for evidens*. Oslo: Akribe.
- Mikulicz-Radecki, F (1933). *Gynäkologische Operationen*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth.
- Miller, S.M. (2020). Behaviors of Nazi doctors and whether their motivations have modern-day relevance. I M. Ciesielska, P. Gajewski (Red.) *Medical Review Auschwitz: Medicine Behind the Barbed Wire: Conference Proceedings 2019* (s. 45-58). Kraków: Polish Institute for Evidence Based Medicine.
- Nortvedt, P. (2019). Når medisinen går i ondskapens tjeneste. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.18.0685>
- Ruyter, K.W., Vetlesen, A.J., red. (2001). *Omsorgens tvetydighet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sachnowitz, H. (1976). *Det angår deg også*. Oslo: Cappelen.
- Vetlesen, A.J. (2003). *Menneskeverd og ondskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vetlesen, A.J. (2005). *Evil and Human agency. Understanding Collective Evildoing*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511610776>
- Weinberger, R.J. (2007) *Fertility Experiments in Auschwitz-Birkenau. The Perpetrators and their Victims*. Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften, 2007.
- Wiesenthal, S. (1967). *Morderne iblant oss*. Oslo: Cappelen.
- Wiesenthal, S. (1969). *Solsikken*. Oslo: Cappelen.